

300. výročí opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem a současná polská historiografie.

300. výročí opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem, jehož bylo vzpomínáno r. 1954, uvítaly sovětské národy jako veliký svátek nerozborného bratrství svobodných a rovnoprávných národů, tohoto mohutného zdroje síly a rozvoje sovětského mnohonárodnostního socialistického státu. Než význam a dosah skutečnosti, k nimž došlo před 300 lety na památné Perejaslavské radě, ve svých důsledcích daleko přesáhl oblast východoslovanskou a hluboce ovlivnil další vývoj nejen východoslovanské oblasti, ale i dějiny bojů lidových mas ostatních národů střední a jihovýchodní Evropy proti tatarsko-tureckému nebezpečí či přímo proti tatarsko-turecké nadvládě, ba i proti vlastním ztročovatelům. Proto třísté výročí opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem bylo významným jubileem lidu polského, maďarského, rumunského, bulharského a ostatních jihoslovanských národů.¹

Dalekosáhlý význam národně osvobozenického boje ukrajinského národa za všenárodního povstání v letech 1648—1654 pód vedením Bohdana Chmelnyckého, jež se dovršilo usnesením Perejaslavské rady z 8.—18. ledna 1654 o opětovném sjednocení Ukrajiny s Ruskem, si uvědomovala již buržoasní historiografie, a proto vědecká literatura i publicistika, obírající se ukrajinským povstáním či osobností Bohdana Chmelnyckého, náleží dnes k nejobsáhlejším a zároveň k nejproblematičtějším v dějinách obecné historiografie. Buržoasní polské, ruské a ukrajinské historiografii se sice podařilo v jejich syntetických a monografických pracích a v četných pramenných publikacích objevit a shromáždit obsáhlý materiál, ale na druhé straně pro svou methodickou omezenost, nacionální apriorismus, ba nejednou přímo šovinismus, nemohla dát a také nedala nestranný a pravdivý vědecký obraz složitého a zajímavého vývoje polsko-ukrajinských dějin v první polovině 17. stol. V pracích buržoasních historiků se setkáváme se zcela protichůdnými, vzájemně se vylučujícími soudy a hodnoceními nejen celkových období, ale i jednotlivých dějinných skutečností. Tenděnost prací Kostomarovy,² Karpova,³ Kuliše,⁴ Mjakotina,⁴ Bucinského,⁵ Hruševského,⁶ Lipinského,⁷ Jefimenka,⁸ dále Szajnochy,⁹ Korzona,¹⁰ Jablonowského,¹¹ Kubały,¹² Rawity—Gawrońského,¹³ Prochasky,¹⁴ Konopezyńského,¹⁵ a četných dalších polských historiků, je již dnes zcela zřejmá. Zvláště polská šlechtická a buržoasní historiografie se ze všech sil snažila obhájit expansivní úsilí magnaterie feudální Řeči pospolité směrem východním do oblastí ukrajinských a běloruských. Této expansi velkých feudálních magnátů příkla kulturní a civilisační poslání, jimž se snažila obhajovat »historické« právo polské velkostatkářské magnaterie a buržoasie na ukrajinské oblasti. Na národně-osvobozenický boj lidových mas ukrajinského národa (stejně i svého lidu) pohlížela jako na divokou svévoli či jako na projev pomyslných »anarchistických sklonů« ukrajinského lidu.

Společným rysem buržoasní ruské, ukrajinské a polské historiografie osvobozenického boje ukrajinského národa v první polovině 17. století je jejich negování úlohy lidových mas v této přímo hrdinské epopei národních dějin východoslovanských národů, dále podceňování a přehlížení společensko-hospodářských vztahů, a naproti tomu idealistické přeceňování úlohy osobnosti, dále pak opomíjení a zamlčování spolupráce ruského, ukrajinského a polského lidu v boji proti feudálnímu vykořisťování, tradování jevů nadstavby a základny bez jejich vzájemné souvztáznosti, zamítání existence třídního boje v antagonistických společenských formacích, jakož i zákonitostí vývoje společnosti.

Proti falsifikaci dějin ukrajinského osvobozenického úsilí vystupovali přední revolucionáři ukrajinští, ruští i polští z první poloviny 19. stol., revoluční demokraté 60. let a konečně představitelé revolučního hnutí polského, ruského a ukrajinského proletariátu, věrně hájící hesla proletářského internacionalismu.

Vzhledem k dalekosáhlému dějinnému významu národně-osvobozenických bojů ukrajinského národa a usnesení Perejaslavské rady, vzhledem k složitosti a obtížnosti celé problematiky a jednostrannému, nejednou záměrně falsifikátorskému jejímu výkladu buržoasní historiografii, prvořadým úkolem marxistické historiografie je podat hluboce pravdivý, vědecký obraz tohoto období ukrajinských dějin v úplné shodě s historickými fakty a se zákonitostí společenského vývoje.

Sovětská historická věda po četných dílčích studiích, pramenných publikacích a nových výzkumech, prováděných již delší dobu,¹⁶ uvítala třísté výročí Perejaslavské rady nejen desítkami studií a článků, ale vydala dvě mimořádně významné

publikace, a to obsáhlou, více než 500stránkovou knihu Krypjakewičovu,¹⁷ důsledně se opírající o marxistickou metodu, a pozoruhodnou obsáhlou třísvazkovou publikací pramenů k národně-osvobozeneckému boji ukrajinského národa proti feudálnímu a národnostnímu útlaku a za sjednocení s Ruskem v letech 1620—1654.¹⁸

Jestliže v sovětské historiografii jsme svědky přímo bouřlivého rozvoje bádání v problematice ukrajinského, ruského a běloruského vývoje v 17. stol., jež zvláště v souvislosti s výročí opětného sjednocení přineslo bohatou zeň pozoruhodných původních prací a studií, polská historiografie v této oblasti se rozvíjí značně pomaleji, ačkoliv vědecké objasnění významu Perejaslavské rady nejširším masám polského lidu je (vzhledem k masovému vlivu šlechticko-buržoasní historiografie prostřednictvím Sienkiewiczova umělecky přímo suggestivního díla »Ogniem i mieczem«, značně poplatného nesprávným a jednostranným názorům polského nacionalistického dějepisectví) naléhavým úkolem současné polské historické vědy.

Než i tu na půdě polské nadcházející významné výročí dějin bratrských východoslovenských národů, ba i dějin samého národa polského, bylo podnětem k řešení díleí problematiky a postupně, zvláště po r. 1952, se přistupovalo ke kritice a revisi názorů, tradovaných buržoasně-nacionalistickým dějepisectvím, přistupovalo se k přehlédnutí a zhodnocení výsledků i současné polské historické vědy a k samostatnému vědeckému rozboru a výkladu v soulase se současnými metodickými postuláty vědeckého dějepisectví.

Prvé práce polských historiků po r. 1945, zabývající se problematikou polského vývoje v 17. stol., poněkud bezradně stojí před otázkami ukrajinských dějin a polsko-ukrajinských vztahů a raději se jim vyhýbají. Teprve r. 1948 se i tu objevily první původní práce, které ještě stěží můžeme označit za nový rozmach polské ukrajistiky. Jde o studii W. Tomkiewicz a Bohdana Baranowského, převážně vzniklé ještě v době předválečné či navazující na starší práce obou autorů. W. Tomkiewicz ve své studii »O składcie spolecznym i etnicznm Kozaczyzny Ukrainnej na przełomie XVI i XVII wieku« (Przegląd historyczny, T. XXXVII, Warszawa 1948, str. 249—260) se na základě starších pramených publikací k dějinám Polska a Ukrajiny pokouší dokázat, že kozáctvo v druhé polovině 16. stol. a na počátku stol. 17. nebylo jednolitým celkem jak co do své struktury společenské, tak i národnostní, ale že se tvořilo z elementů zcela různorodých a že teprve po čase se přeměnilo ve zvláštní vrstvu, v níž element rusko-pravoslavný zcela převažoval.¹⁹ Genesi kozáctva spatřuje autor v nutnosti obrany pouze proti útlaku tatarskému, lokalizuje ji na jih Ukrajiny, odkud se kozáctvo v 16. stol. šíří i na Braclavsko a Podolsko, a za hlavního činitele považuje element měšťansko-selský »przy znacznym udziale degenerujacej się coraz bardziej na Ukrainie warstwy bojarskiej«, která se v 16. stol. zároveň se starostí staví do čela kozáckým oddílům. Na základě svědectví Andrzeje Lubienieckého, jež se vztahuje k době vlády Zygmunta Augusta, Tomkiewicz zdůrazňuje, že šlechta byla spolutvůrcem kozáctva a že byla odpovědná »za stan niepokoju« na jižní hranici. Argumenty hledá autor v psychologizování, nalézá je v rytířské vášni šlechty a v jejím, jakoby sportovním hazardérství. Na základě svědectví Joachima Bielského, Carla Gamberiniho z r. 1583, kijevského biskupa Wereszczyńského mluví autor o masovém přílivu polské šlechty do kozáckých oddílů zvláště v období počátků vlády Zygmunta III. Vasy, takže některé kozácké oddíly se z velké části skládaly ze šlechty. Tyto závěry pak dovozuje právními, normativními akty, upravujícími otázku kozáckou, odkazy na diplomatickou korespondenci — zvláště tureckou, konečně sněmovními usneseními (z r. 1589, 1590), jimiž se feudální magnaterii, šlechtě a starostům zakazovalo účastnit se kozáckých výprav. Rok 1590 charakterizuje autor jako zlom ve vývoji kozáctva, kdy vliv šlechtý rychle upadá a postupně se mezi kozáctvem a šlechtou prohlubují ostré sociální protiklady. umocněné královskými donacemi ukrajinských oblastí feudální magnaterii — Żółkiewským, Zamojským, Kalinowským, Wiśniowieckým, Potockým a j. Autor tvrdí, že kolonisace prováděná magnaterií, zvláště v oblastech Bílé Cerkvi a dále směrem východním a jihovýchodním, byla příčinou protikladů mezi usedlou šlechtou a kozáctvem. V 90. letech 16. stol. kozáctví, které do té doby podle tvrzení autora bylo »zlepkiem różnorakich elementów spolecznych«, přeměňuje se ve zvláštní vrstvu sice rytířskou, ale neslechtickou, spíše protišlechtickou. V této době končí též masová účast šlechty v kozáckých výpravách a v r. 1625 po kurukovské výpravě téměř zcela ustává.

Druhým elementem, který daleko déle posiloval řady kozáctva, bylo podle autora

měšťanstvo, zvláště ukrajinské řemeslnictvo. K zamezení přílivu měšťského řemeslnictva dochází až v 30. letech 17. stol., kdy usnesení polského šlechtického sněmu z r. 1635 zakazovalo řemeslnictvu a měšťanům účast v Záporožském vojsku a konečně sněm z r. 1638 přeměnil kozáctvo v »chłopskie pospólstwo«. ²⁰ Charakterisuje kozáctvo z 30. a 40. let 17. stol. T. píše, že se přeměnilo v uzavřenou třídu se svými vlastními zájmy. Na základě svého rozboru zdůrazňuje, že v období organisace kozáctva šlechta a měšťanstvo sehrálo velmi významnou roli a že elementem, který nejvíce posílil kozáctvo, nebyli chlopi, ale »schłopiala szlachta szaraczkowa« ²¹

Zabýváje se pak národnostním složením kozáctva dokazuje, že vedle převažujícího žilvu ukrajinského (jak říká ruského), nalézáme v řadách kozáků Poláky, Bělorusy, Litevce, Židy, Rusy, Tatary, Moldavany, Srby, ba i Turky.

Hodnotíme-li Tomkiewiczovu studii, tu třeba zdůraznit, že v podstatě není přínosem k poznání problematiky kozáctva. Autor pouze seřadil obecně známá fakta starších pramenných publikací polské a ukrajinské šlechtické a buržoasné nacionalistické historiografie, které se pak pokusil nekriticky vyloužit. T. si neklade a neřeší základní otázku, do jaké míry jím citované edice pramenů obrážejí objektivní historickou skutečnost, t. j. do jaké míry starší edice samy jsou hodnověrné. Ve svém nástinu vývoje společenské a etnické struktury kozáctva traduje názory feudální vládnoucí třídy, takže nutně kozáctvo a jeho vznik chápe jako konglomerát různých společenských a národnostních prvků. ²² Odtrhuje vývoj kozáctva od celkového průběhu boje ukrajinských lidových mas proti feudálnímu a národnostnímu útlaku se strany ukrajinských a zvláště polských feudálů a proti tureckým a tatarským vpádům, od celé ekonomiky 16. stol., charakterisované rychlým růstem feudálního velkostatku a znevoloňováním poddaného či svobodného sedláctva. ²³ Autor v rozporu s historickou skutečností nepovažuje za nutné šířeji se zabývat účastí a podílem lidových mas v kozáctvu (výjimku tvoří zmínka o městském řemeslnictvu), ale za to podstatnou část své studie věnuje — jako to ostatně ilustruje naše shrnutí autorových závěrů a dílčích tvrzení — účasti šlechty, kterou zcela neprávem považuje za rozhodujícího činitele v procesu formování kozáctva. V autorově studii marně hledáme osvětlení problematiky rejestrů, vytváření se kozácké staršiny a její feudalisace. Vážné pochybnosti vzbuzuje i T.-ův závěr, že 90. léta 16. stol. jsou zlomem ve vývoji kozáctva proto, že v důsledku sněmovního usnesení účast šlechty klesá. 90. léta 16. stol. jsou mezníkem ne v důsledku nějakého normativního usnesení sněmu, ale v této době po prvé dochází k masovému vystoupení ukrajinských sedláků, měšťské chudiny a řadového kozáctva proti vládě polské šlechty a místních feudálních vykořisťovatelů, proti útlaku sociálnímu a národnostnímu, po prvé vystupuje do popředí vědomé úsilí o opětné sjednocení Ukrajiny s Ruskem, zatím co feudální a feudalisující se špičky kozácké staršiny se zrádně smlouvají s polskou šlechtou. Od 90. let 16. stol. a v první polovině 17. stol. četná kozácko-rolnická povstání pod vedením Kosinského, Nalivajka, Trjasily otrásají postavením Řeči pospolité na Ukrajině.

V T.-ově studii marně hledáme alespoň zmínku o vzniku Záporožské Síče a o jejím politickém a vojenském významu pro rozvoj ukrajinského osvobozeneckého úsilí, ač jde o skutečnost dějinně velmi významnou a chronologicky spadající do rámce T.-ovy práce.

Celkově je studie zcela poplatná názorům buržoasní historiografie a její zpátečnicko hledisko nelze přejít. ²⁴ Nacionalismus a apotheosa feudální expanse polské šlechty na východ, ne příliš obratně zastírané, zvláště jasně se projevují v T.-ově názoru na úlohu polské šlechty a v hodnocení přínosu ukrajinského sedláctva, jemuž prý kozáctvo vděčí za svůj anarchismus. V těchto svých závěrech Tomkiewicz se podstatně neliší od mluvčího názorů a obhájece zájmů kresového zemanstva Karola Szajnochy, největšího a nejreakčnějšího apologetika polské šlechticko-magnátské expanse do oblastí ukrajinských. Tomkiewicz se nedovedl zbavit nesprávných názorů tradovaných již v jeho starších pracích. ^{24a}

V témže ročníku »Przeglądu historycznego« uveřejňuje Bohdan Baranowski svou studii »Geneza sojuszu kozacko-tatarskiego z 1648 r.« ²⁵ Na základě publikovaných pramenů a v hojně míře i dosud neznámých rukopisů a fondů z polských knihoven a archivů sleduje genezi vztahů kozácko-tatarských v rozpětí let 1624—1648. Touto studii navazuje na své starší práce k dějinám kozácko-tatarských vztahů či na své novější studie z polsko-tatarských vztahů v 1. pol. 17. stol. ²⁶

Baranowski pečlivě analysuje pohnutky vnitrotřídních zápasů v turecko-

tatarské říši, které po prvé v r. 1624 za chána Mehmeda III. Gireje a jeho bratra Šahina Gireje daly impuls k uzavření kozácko-tatarské smlouvy, jejímž cílem bylo využít kozáctva v boji Krymu proti tureckému sultánovi. Kozáctvo při uzavírání smlouvy chtělo odvrátit ničivé tatarské nájezdy na Ukrajinu a neutralisovat případné kroky polské politiky na Krymu v nadcházejícím zápase Ukrajiny proti šlechtické řeči pospolité. K novému jednání o spojenectví došlo opět za vnitrotřídních zápasů mezi Tatary r. 1628 a znovu v období chána Inajeta r. 1635 za jeho boje proti budžackému chánovi Kantymirovi. Pohnutkami — jak dokazuje Baranowski — nového kozácko-tatarského sblížení v letech 1647—1648, tedy těsně před výbuchem národně-osvobozenického boje ukrajinského národa, bylo jednak úsilí krymského chanátu odvrátiti nebezpečí, jež mu hrozilo se strany spojených vojsk donsko-záporožských, se strany řeči pospolité, odkud do Divokých polí vytáhl Alexandr Koniecpolski a Jeremiáš Wiśniowiecki, a od nájezdu Kalmyků do východních oblastí chanátu.

Přesto, že studie B. Baranowského je cenným příspěvkem k řešení problematiky kozácko-tatarských a polsko-tatarských vztahů a přes pozornou kritiku a rozbor pramenů, stěží lze vyslovit souhlas s některými závěry. Autorovi uniká skutečnost, že hlavní pohnutkou kozáctva k jednání s Krymem byla snaha za bezpečí si tyl a paralysovat případné protiakce polské šlechtické politiky. Ve svém hodnocení tatarsko-kozáckého spolku (pravděpodobně z února 1648), o němž Baranowski tvrdí, že »tak važná miał odegrać rolę w dziejach całej Europy Wschodniej«^{26a} a že tatarské oddily, vyslané na pomoc Chmelnýckému »zadecyduowały o zwycięstwie powstańców«^{26b}, nehistoricky přeceňuje význam kozácko-tatarské dohody. Autor svou pozornost úzce zaměřil pouze na rozbor kozácko-tatarských vztahů, sleduje jejich vývoj odtrženě od vlastních dějin ukrajinských, v rozporu s historickými fakty podcenil význam a dosah pomoci ruského lidu a Moskvy osvobozenickému boji ukrajinského lidu, která již od konce 16. stol. měla rozhodující význam; autor hlouběji neosvětluje koncepci polské východní a jihovýchodní politiky, nepřihlíží ani k otázce působení švédské politiky v podunajských oblastech, na Krymu a u Porty. Těchto chyb se autor mohl vyvarovat, protože v době vzniku jeho studie byl dostatek dostupných pramenů, alespoň zčásti osvětlujících daný problém. Vždyť sám autor nedlouho na to publikoval podnětnou studii o polsko-tatarských vztazích v první polovině 17. stol., jež je cenným přínosem, osvětlujícím polskou krymskou politiku.^{26c}

*

Živý zájem polských historiků o problematiku poloviny 17. století vyvolalo třicáté výročí revolučního vystoupení lidových mas v Podhalí, v jehož čele stál Alexander Kostka-Napierski, a ve Velkopolsku (pod vedením Petra Grzybowského). Problematické lidového hnutí věnovali velkou pozornost historikové polští i sovětsí a byla publikována řada studií.²⁷ Polské studie mají nejednou spíše popularizační charakter a jejich hlavním cílem je podat obraz třídního útlačku polského sedláka a jeho boje proti feudální šlechtě. Pokud svou pozornost věnují souvislostem s národně-osvobozenickým bojem ukrajinské národnosti, poněkud jednostranně redukuji jeho obsah na výklad pouze třídního boje, celý problém zjednodušují, pomíjejíce národně-osvobozenický charakter ukrajinského povstání 1648—1654. Přesto však je tu patrný pokrok v rozvoji vědeckého bádání, protože polská historiografie přímo v protikladu k tradičnímu výkladu dějin 17. stol. obrátila svou pozornost k dějinám lidových mas.

Všichni autoři se shodují v tom, že národně-osvobozenický boj ukrajinského národa pod vedením Bohdana Chmelnýckého měl velký význam pro vystoupení lidových mas ve vlastním Polsku a že sehrál velkou roli v mobilisaci polského lidu k otevřenému vystoupení proti feudálnímu útlačku. Mínění autorů se však rozchází pokud jde o vymezení podílu, jaký v přípravě a v počátcích povstání měli emisaři Chmelnýckého. Nejdále ve svých závěrech jde S t. S z c z o t k a, který považuje spolupráci Chmelnýckého a Napierského za zcela nepopiratelnou a prokázanou. Na druhé straně B. Baranowski, J. Bardach²⁸ a sovětský historik I. S. Miller jsou ve svých závěrech opatrnější. Shodují se v tom, že povstání Chmelnýckého mělo značný vliv na rozvoj revolučního hnutí polského sedláctva, jehož kořeny třeba hledat v zostrujícím se feudálním útlačku. Baranowski a Bardach připouštějí pouze možnost přímé spolupráce Chmelnýckého a Napierského.^{28a}

Sovětský historik Miller zaujímá pak ještě kritičtější stanovisko k otázce přímé spolupráce Napierského a Chmelnického,^{26b} Miller především pochybuje o věrohodnosti Chmelnického universálu polským sedlákům, poukazuje na dalekosáhlost významu v případě průkazného dokázání přímé spolupráce Chmelnického s Napierským pro hodnocení berestečské akce, ale v podstatě nechává problém otevřený.

K osvětlení vztahů Napierského a Chmelnického podstatně přispěl přední polský historik 17. stol., profesor vatislavské university Władysław Czaplinski.²⁹ Czaplinskému se podařilo objevit nové prameny, zvláště důležitý opis protokolu výsledku Kołakowského (jednoho z organizátorů povstání na Velkopolsku) před šlechtickým soudem a soudem hrdebním města Kalisze. Na základě jeho podrobného rozboru a opíraje se o jiné známé prameny došel Czaplinski k závěru, že Kołakowski a Grzybowski byli v přímém spojení s Chmelnickým, že Grzybowski a Ostrowski agitovali pro Chmelnického v Příkarpátí již r. 1649 a přivedli do Perejslavi silný oddíl sedláků, že r. 1650 vyšli od Chmelnického do Polska, aby tu organizovali lidové hnutí. Zároveň Czaplinski poukazuje na to, že šlo o širší akci, protože asi v téže době vysílá Chmelnyci svého emisáře Stasinka na Litvu, aby tu vzbouřil sedláctvo. Czaplinského práce úspěšně a věrohodně řeší složitou a dalekosáhlou otázku přímé spolupráce Napierského a Chmelnického a doplňuje, zpřesňuje či zcela opravuje závěry některých polských historiků, i konečně samého Millera. Práce Czaplinského podává nezvratný důkaz o tom, že Chmelnycij již počátkem r. 1649 počítal s využitím zostření třídních protikladů v Polsku k osvobození všeho ukrajinského lidu z nadvlády polské magnaterie.^{29a}

Czaplinského závěry pak podpírá i theoretická studie Stanisława Sreniowského o »Węzłowa problematyka historii Polski XVII wieku«, která vysoce hodnotí význam lidových selských povstání a v souvislosti s nimi i význam osvobozenického boje ukrajinského i běloruského národa. Sreniowski charakterizuje XVII. stol. v dějinách Polska jako »wiek strukturalnego załamania się feudalnego aparatu państwowego«. Zdůrazňuje zákonitost společenského vývoje na území Řeči pospolité, píše: »Ustrój społeczno-gospodarczy, ekonomika XVII wieku rozwijały się, zmieniły się w istotny sposób. Wojna narodowa ukraińska, powstania chłopskie vznikaly z tego rozwoju i z kolei w istotny sposób oddziaływały na dalszy rozwój.«^{29b}

Pozoruhodnou péčí A. Przybośe byla připravena a vydána publikace souboru pramenů a dokumentů k povstání A. L. Kostki-Napierského, navazující tak na záslužnou činnost Stanisława Szczoty ještě z doby předválečné, který se otázkou zabýval a objevil nové prameny. Przybośova publikace pečlivě shromáždila, zhodnotila a veřejnosti zpřístupnila (cizojazyčné texty jsou zdařile přeloženy do polštiny) pramenný materiál k činnosti Alexandra L. Kostki-Napierského, k lidovým hnutím v r. 1651 v Polsku a ke spolupráci a svazkům hnutí polského s osvobozenickým bojem ukrajinského národa.³⁰ Lze snad namítnout to, že Przyboś neopublikoval veškeré dostupné prameny, jako na př. obsáhlou relaci Pastoria z jeho Historie a relace benátského vyslance Viminy.

Třísté výročí usnesení Perejaslavské rady o opětovném sjednocení Ukrajiny s Ruskem bylo podnětem nejen k revidi výsledků a kritickému zhodnocení závěrů, tradovaných šlechticko-buržoasní a buržoasně nacionalistickou polskou historiografií, dalo podnět k theoretickým úvahám o polsko-ukrajinských vztazích v minulosti, o zákonitostech vývoje polské společnosti v 17. stol. Polská současná historiografie se tak dopracovala — a můžeme říci proboujvala — k nové vyšší theoretické a vědecké úrovni. V popředí tu stojí zásadní redakční stať ústředního orgánu PZPR »Trybuny ludu«, »Perejaslavská rada a její historický význam. K 300. výročí opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem«.³¹ Analyzující fakta polského společenského vývoje v 17. stol., ukrajinského národně-osvobozenického boje a vzájemných vztahů ukrajinsko-polských v následujících staletích a theoreticky je zobecňující, ukazuje cestu, již se musí ubírat polská marxistická historiografie při řešení tak významné, složité a přímo strhující problematiky. Odhaluje falsifikačtorský, protilidový a kosmopolitní charakter polské buržoasní historiografie, jejímž cílem bylo rozněcovat nacionální zášť mezi oběma národy a tak rozložit jejich společný boj proti šlachtsko-bojarským vykořisťovatelům a utlačovatelům. Na příkladě Václava Nałkowského a představitele polského kritického realismu Bolesława Prusa, který příkře odsoudil šlechtický nacionalismus Sienkiewiczova

»Ogniem i mieczem«, se poukazuje na postoj pokrokové části polské společnosti minulého století k událostem z poloviny 17. stol., v jejíž tradicích se má rozvíjet současná polská věda a literatura.

Na konkrétních historických faktech se objasňuje spolupráce revolučních mas polského lidu (a částečně i drobné šlechty, jako byli Głowacki i Chmielecki) s ukrajinským osvobozeneckým bojem 1648—1654, který byl nejen vzorem a příkladem polskému sedláctvu, ale poutaje na sebe hlavní síly polské šlechtické armády, vytvořil v r. 1651 výhodné podmínky pro rozvoj revolučního boje polského sedláctva. Ve stati se poukazuje na to, že selská povstání v Podhalí, ve Velkopolsku a na Mazovsku znemožnila polské magnaterii soustředit celou její vojenskou sílu k Berestecku a ztížila její pronikání do nitra Ukrajiny. Tak již před 300 lety polské a ukrajinské lidové masy se sjednotily k boji proti společnému nepříteli — polské magnaterii, která brzdila a znemožňovala jakýkoliv ekonomický a kulturní pokrok obou národů. Že polský lid po vzoru národa ukrajinského nesvrhl feudální jho, že polský národ nevyužil oslabení šlechtického státu a neosvobodil se od magnaterie, která jej později přivedla k Targowici a ke ztrátě národní samostatnosti, to vše spočívalo v poměrné slabosti polského selského hnutí a polského měšťanstva.

Dále se ve stati zdůrazňuje, že polští revolucionáři 19. stol. svůj boj za svobodu a nezávislost proti carismu těsně spojovali s bojem ukrajinských a ruských revolučních organizací. Poláci po boku ukrajinských a ruských děkabristů vysoko pozvedli prapor svobody a bratrství, spolupracovali ve spolku »Sjednocených Slovanů«, sjednotivše se tu pod heslem federace svobodných slovanských republik proti reakčnímu panslavismu. V 30. letech 19. stol. polské revoluční emigrační organizace »Lud polski« a zvláště jeho »Gromada Humań«, volíc svůj název na paměť ukrajinského povstání na Humani v r. 1768 proti polské šlechtě, manifestačně proklamovaly spolupráci polského a ukrajinského lidu.

Za program spolupráce polských, ruských a ukrajinských lidových mas bojoval Taras Ševčenko, polští revolucionáři z let 1865—1864, představitelé polského dělnického hnutí. Než teprve VŘSR a vítězství Sovětů na Ukrajině vytvořily předpoklady pro likvidaci rakousko-německo-caristické okupace Polska a pro jeho osvobození.

V další části své stati »Trybuny ludu« se odhaluje reakčnost plánů a protilidový, imperialistický, buržoasně statkářský charakter pilsudštiny, která se stala mluvčím okupantských zájmů polské vládnoucí reakce mezi oběma světovými válkami a kruté vykořisťovala a utlačovala milionové masy Ukrajinců a Bělorusů.

Proti teroru pilsudštiny a beckovštiny, deptajícímu jakýkoliv národní projev ukrajinství a běloruství, rozhodně vystupovala Komunistická strana Polska, která — věrna proletářskému internacionalismu — důsledně spojovala svůj boj za svobodu polských pracujících mas s bojem za svobodu podmaněných a utlačovaných Ukrajinců a Bělorusů, důsledně hájíc zásadu, že nemůže být svobodným národ, který druhé utlačuje. Díky této politice Komunistické strany Polska (později Dělnické strany Polska), díky bezmeznému hrdinství a nezištnému přátelství a pomoci národů Sovětského svazu podařilo se likvidovat hitlerovsko-fašistickou okupaci, sjednotit ukrajinský a běloruský národ v jednotném socialistickém státě a vytvořit opravdu svobodný a národní stát — lidově demokratické Polsko. Toť nehynoucí příklad proletářského internacionalismu a uvědomělého vlastenectví, schopného nejvyšších obětí.

Úvodní stať »Trybuny ludu« je vzorem marxistického, opravdu vědeckého rozboru třístaletého společného boje našich slovanských bratří za svobodu; zároveň je zahájením nové etapy ve vývoji dějepisectví Polska a polsko-ukrajinských vztahů.

These úvodní stati »Trybuny ludu« rozpracovávají a novými historickými fakty společensko-ekonomického a kulturního vývoje dokládají Bohdan Baranowski a M. Jakóbiec ve svých theoreticko-propagandistických a programových studiích uveřejněných v ústředním theoretickém a politickém orgánu KC PZPR »Nowe drogi«. ³²

Pro historika je zvlášť významná studie B. Baranovského, která po prvé v polské historiografii dává pravdivý obraz národné osvobozenického boje ukrajinského národa v 17. stol. nejen jako celku, ale i jeho jednotlivých událostí. Pro polskou historiografii je to zvlášť významný úspěch, uvědomíme-li si její předcházející vývoj a stav. Baranowski se zdarem řeší celou složitost vývoje jedině proto, že se dovedl kriticky vyrovnat s odkazem starší polské šlechticko-měšťácké a buržoasně

nacionalistické historiografie. Učinil tak ve spolupráci s Žofíí Libiszowskou v článku »Problem narodowo-wyzwoleńczej walki ludu ukraińskiego w XVII w. w historiografii polskiej«.³³

Autorům nešlo ani tak o úplnou a podrobnou bibliografii a vyčerpávající hodnocení celého dědictví polského dějepiscetví k problematice národně osvobozenckého boje Ukrajiny, jako spíše o načrtnutí hlavních rysů vývoje názorů a závěrů polských historiků od poloviny 17. stol. do r. 1959. Charakterisující minulou feudální historiografii, odhalují její třídní omezenost, vcelku negativní vztah k osvobozenckému hnutí ukrajinskému a v podstatě nekritický postoj k politice polského magnátstva. Názory feudálních kronikářů přejímali i polští osvícenci včetně H. Koŕŕataje. Teprve představitelé revolučního Polska v 19. stol. v čele s Joachimem Lelewalem a Tadeášem Krępowieckim dovedli zaujmout kladné stanovisko k problematice 17. stol.

V další části svého pečlivého článku rozebírají autoři názory a hodnocení polské buržoasní historiografie od pol. 19. století, která se (s výjimkou O. Górký a A. Őwietochoowského)³⁴ nedovedla povznést nad krajně omezený a osvobozenckému boji Ukrajinců nepřátelský názor imperialistické buržoasie a velkostatkářstva.

Jakkoliv třeba kladně hodnotit studii pro její materiálovou bohatost, pro její typisační schopnosti vystihnout hlavní myšlenku autorova díla a správně ji klasifikovat, přesto se domníváme, že k prokázání nevědeckosti feudální a buržoasní historiografie nepostačí pouze obecně klasifikovat ideové posice autora, ale provést analýsu methodického postupu při řešení základní problematiky. Máme zato, že tak bychom jen zpřesnili naše soudy. Na př. sotva lze souhlasit s hodnocením díla Kubajova, jemuž autoři vytykají jednostrannost užitých pramenů a pomíjení pramenů ukrajinských a turecko-tatarských. Rámec pramenů právě Kubaŕových prací by musel být podstatně rozšířen i o prameny ruské, které mají mnohem větší význam, než prameny turecko-tatarské; za druhé by bylo nutno provést rozbor způsobu kombinace a interpretace pramenů Kubaŕou použitých. Z článku se zřídka dovidáme, v čem jednotlivé studie obohatily faktografický základ vědomostí tehdejšího dějepiscetví a čeho i dnes z nich můžeme užit.

Přínos práce Baranowského-Libiszowské je v tom, že je cenným vodítkem ke kritickému zhodnocení výsledků, k nimž se dopracovala obsáhlá polská historiografie, obírající se polsko-ukrajinskými vztahy v 17. stol.

Vedle statí theoreticko-kritických, programových a propagandistických uvítala současná polská historiografie 300. výročí opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem obsáhlou edicí pramenů k dějinám polsko-ukrajinských vztahů a přikročila k samostatnému zpracování některých základních otázek.

Velmi aktuální je publikace dokumentů a materiálu k dějinám staletého přátelství polského, ruského a ukrajinského národa. Edice »W 500 rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosja«³⁵ zpřístupňuje četné těžší dostupné dokumenty a uvítali ji nejen historikové, ale i široké čtenářské kruhy, jímž je též určena.

Úvodem v nejobecnějších rysech načrtává St. Őólkiewski historickou skizzu třístaletého přátelství a spolupráce polsko-rusko-ukrajinské. Sama edice je rozdělena do 6 oddílů, periodisačně odpovídajících epochám vývoje polsko-ukrajinských vztahů, a před každým oddílem je otištěna odpovídající část thesů ÚV KSSS k 300. výročí sjednocení Ukrajiny s Ruskem. Kniha je doplněna velmi stručnými orientačními poznámkami.

Publikované dokumenty v 1. části se vztahují k spolupráci polského lidu s bojujícím ukrajinským národem v letech 1648—1654. Zároveň citáty z Lelewela a Krępowieckého ilustrují postoj polské revoluční emigrace z 50. a 40. let 19. stol.

Druhá část dokumentů v čele s revolučním heslem »Za wolność waszą i naszą« se vztahuje k období od 2. desetiletí 19. stol. do počátku revolučního dělnického hnutí v Polsku a hlavní pozornost je věnována činnosti Tarase Őewčenka.

Stručný III. oddíl dokumentuje spolupráci polského, ruského a ukrajinského dělnického hnutí do VRSR a vytvoření samostatného polského státu.

IV. část přináší dokumenty k meziválečnému období (1917—1939) v převážné části z denního tisku, seznamuje nás s thesemi usnesení a s výzvami Komunistické strany Polska, KS Záp. Ukrajiny a KS Záp. Bělorusí. Otištěné dokumenty jsou ořehnou obžalobou nelidského teroru polské buržoasie a statkářů proti ukrajinskému a běloruskému lidu a zároveň rozvíjejí před námi obraz společného boje ukra-

jinských, polských a běloruských pracujících v duchu tradic proletářského internacionalismu.

Velmi cenné a u nás dosud zčásti neznámé jsou dokumenty, otištěné v V. oddílu a vztahující se k období nacistické okupace. Jsou to jednak přetisky článků (a výzev publikovaných v polských zahraničních osvobozeneckých časopisech (Nowe widnokręgi, Wolna Polska, Trybuna Wolności) a dokumenty k partyzánskému osvobozeneckému hnutí z archivu Ústavu dějin strany při KC PZPR.

Závěrečný oddíl přináší úryvky z denního tisku a vztahuje se k poválečné polsko-sovětské spolupráci.

Edice pramenů přináší velmi cenné a zajímavé doklady o bratrství a spolupráci polského, ukrajinského, ruského a běloruského národa ve společném boji za pokrok, svobodu a nezávislost a je důstojným přínosem k významnému výročí. Publikované dokumenty nejednou přímo vyzývají k širšímu rozboru a osvětlení četných otázek hrdinské minulosti našich slovanských bratří v období posledních staletí. Publikace úspěšně plní poslání, které jí určili její editoři, totiž posilovat a upevňovat přátelství polského lidu s národy SSSR a s celým táborem demokracie a socialismu v boji za mír.

Při posuzování edice je třeba mít na zřeteli, že jde o prvou polskou publikaci pramenů k poměrně velmi obsáhlému a dynamickému období dějin polsko-ukrajinsko-ruských vztahů. Je proto pochopitelné, že leckde na základě dosavadních výsledků by ji bylo možno doplnit a prohloubit. Publikace usiluje o zobrazení podstaty a specifčnosti jednotlivých etap vývoje vzájemných vztahů. Hlavní důraz se klade na období nejnovější po VRSR, k němuž se vztahuje nejvíce dokumentů (108 ze 137 dokladů, zahrnutých v edici). Předcházejícím obdobím je věnováno celkem 29 dokumentů. Jestliže IV.—VI. oddíl edice se úspěšně zhostil svého úkolu, stěží lze totéž vyslovit o přecházejícím I.—III. oddílu. V oddílu I. bychom očekávali, že tu budou uveřejněny četnější doklady o poměru polského sedláctva k osvobozeneckému hnutí ukrajinskému; máme na mysli na př. zprávy (z 15. 5. 1651) o naladě mezi polským sedláctvem a o pokusech poddaných zběhnout k Chmelnyckému, dále list Stanislava Szczuckého (z 25. 6. 1651) o spojení Chmelnyckého s polskými selskými povstanci a j. Dále uvedení citátu z Kubalových »Szkiec historycznych« není šťastné a bylo by je třeba uvést redakční poznámku, protože líčené události za povstání r. 1651 není zcela správné.

Vážným nedostatkem publikace je i ta skutečnost, že pro dlouhé, téměř 170leté období od B. Chmelnyckého do vystoupení »Sjednocených Slovanů« v 20. letech 19. stol. není tu otištěn ani jediný doklad k polsko-východoslovanské spolupráci. Je to sice důsledek dosud málo rozvinutého výzkumu a vědeckého osvětlení polsko-ukrajinských a polsko-ruských vztahů v 2. pol. 17. a v 18. stol., leč tím nelze vážný nedostatek omlouvat.

Určitá nedůslednost je patrna i v oddíle II., který v příštích edicích bude třeba značně rozšířit. Bylo by užitečné umístiti tu pasáž z Pestelovv »Ruské pravdy«, v níž reklamuje svobodu i pro polský národ, dále pak návrh Beztuževa-Rjumina z r. 1824 na společný postup polsko-ruský, věnovat více pozornosti spolupráci Poláků s děkabristy, a s ruskými a ukrajinskými revolučními demokraty.

Vážnější jsou nedostatky III. oddílu. Tu pro rozvoj spolupráce revolučního polského dělnického hnutí s ruským a ukrajinským v 80. a 90. letech minulého století máme pouze jediný doklad, a to se strany ukrajinské (úryvek programu Haličské dělnické strany z r. 1881). Marrně tu hledáme alespoň jediný doklad o významu polské dělnické revoluční strany »Proletariát«, který vedl Polskou dělnickou třídu k prvním organizovaným politickým bojům, vnesl do jejich řad marxismus a vědomí mezinárodního třídního svazku v duchu proletářského internacionalismu. Marrně pátráme po dokumentu, který by poukazoval na význam přenesení centra revolučního boje proletariátu ze Západu na Východ — do Ruska — pro polskou dělnickou třídu. Bylo by vhodné dokumentovat i činnost L. Waryňského, jeho vztah k ruské organizaci »Národnaja Volja«, jeho působení na Ukrajině — ve Lvově. Tomuto nedostatku mohli se editoři vyhnout, protože doklady jsou známy a publikovány.³⁷

V části, věnované sovětsko-polské spolupráci za války, byly opominuty tak závažné dokumenty, jako bylo ustavení polské divise »T. Kościuszko« na území SSSR.

Závěrečný oddíl pomíjí zvlášť důležitou ekonomickou stránku sovětsko-polské poválečné spolupráce.

Protože publikace je určena nejen historikům, ale i širokému kruhu čtenářů, zvláště z řad polské mládeže, je bezpodmínečně nutné, aby celé knize či jednotlivým kapitolám předcházela stručná, ale výstižná úvod, který by fakta publikovaných dokumentů zařadil a zhodnotil v rámci celkové historické situace. 3¹/₂ stránkový úvod, který edici předchází, tento úkol splnit nemůže. Domníváme se, že by bylo vhodné doplnit edici výstižným přehledem polsko-východo-slovanských vztahů i před r. 1654.

Bylo by třeba zlepšit techniku ediční práce. Mnohé z dokumentů, otištěných v edici, byly již dříve vydány, ale v poznámkách o tom nenalzáme zmínku.³⁸

Naše kritické připomínky nijak nesnižují význam edice, která je velkým úspěchem současné polské historické vědy.

Vedle edice pramenů přistupuje polská historiografie k osvětlení aktuální problematiky ukrajinského osvobozenického boje. Zbigniew Wójcik ve své široce založené studii »Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaslawiu«³⁹ se zabývá postojem polské feudální třídy k sjednocení Ukrajiny s Ruskem. Tak řeší naléhavou otázku, která vždy — a to ne k prospěchu pravdivého řešení — nesla pečeť silné politické zainteresovanosti. Na základě četných dokumentů z fondů polských archivů odhaluje krajně nepřátelský poměr polské magnaterie k usnesení Perejaslavské rady. Zjišťuje, že polská vládnoucí třída reagovala velmi rychle, a to jednak vojensky, jednak cestou pokusu o diversi mezi kozáctvem, a konečně současně vyvinula horečné diplomatické úsilí u Vysoké Porty, na Krymu, ba dokonce i ve Švédsku a v Anglii. Jediným výsledkem úsilí řeči pospolitě byl spolek s krymskými Tatary ke společnému vystoupení proti Rusku a Ukrajině. Ostatní její akce, směřující k likvidaci Perejaslavi, byly zcela neúspěšné.

Wójcikova studie takto opravila nesprávné a tendenční názory, tradované starší historiografií a osvětlila dosud málo známé či zcela neznámé otázky vztahu polské feudální magnaterie k usnesení z 8./18. ledna 1654. V tom třeba spatřovat autorův přínos k našemu poznání.

Leč s některými závěry nelze souhlasit. Wójcik ne zcela správně považuje nebezpečí tatarského vpádu na Ukrajinu za jeden z hlavních motivů rozhodnutí Chmelnyckého. Je přec obecně známo, že Chmelnycký se obracel k Moskvě již v r. 1648, kdy takové nebezpečí vůbec neexistovalo. Podobně, jak činí autor i ve své druhé cenné studii »Rywalizacja polsko-tatarska o Ukrajinę«⁴⁰ i tu zkoumá vztahy polsko-ukrajinské, ukrajinsko-ruské a ukrajinsko-tatarské ve stejné rovině. Vždyť podstata těchto vztahů byla zcela různá. Ve snaze po objektivitě sklouzá k objektivismu a uniká mu se zřeteli hlavní činitel historického procesu — úsilí lidových mas. Poměr lidových mas ukrajinského národa nebyl k Rusku, k Polsku a Krymu stejný, ale kvalitativně různý. Tuto skutečnost třeba mít stále na zřeteli při hodnocení základních otázek ukrajinských dějin v 17. stol.

*

Závěrem třeba zdůraznit, že polští historikové dosáhli určitých úspěchů ve studiu polsko-ukrajinských vztahů v 17. stol. Od theoretických a propagandistických článků přistoupili k vážné pramenné edici a zároveň i k monografickému zpracování závažných dílčích otázek. Nutnost studia polsko-ukrajinských vztahů a zintenzivnění vědecko-výzkumného úsilí zdůraznila již první metodologická konference polských historiků v Otwocku referáty K. Tymienieckého, H. Łowmianského, J. Bardacha, Stebelského a j.⁴¹ Dosavadní výsledky, jichž bylo dosaženo, pobízejí ještě k intenzivnějšímu úsilí v řadě monografických prací, pečlivě fondovaných na rozsáhlé heuristice a pozorném studiu pramenů, podat obraz tradice přátelství polského a ukrajinského lidu v jednotlivých etapách ukrajinského osvobozenického boje a zároveň odhalit nepřátelský vztah vládnoucí třídy feudální řeči pospolitě. První úspěšné kroky polská historiografie již učinila.

František Hej1

P o z n á m k y

¹ O historickém významu opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem srov.: A. K. K a s i m e n k o, Istoričeskoje značeniye vossojedineniya Ukrainy s Rossiej, Doklady i soobščeniya Instituta Istorii ANSSSR, vyp. 2., Moskva 1954, str. 5—13. —

- Abecedarskij L. S., Učastie beloruskogo naroda v osvoboditelnoj vojne 1648 až 1654 gg., tamtéž, str. 26—36. Miller I. S., Osvoboditel'naja vojna 1648—1654 gg., i pol'skij narod, Voprosy istorii 1954, č. 1., str. 95—116. — T ý ž, Krest'janskoje dvizenije v Velikoj Polše 1651 g., Učenyje zapiski Inst. Slavjanoved. III, Moskva 1951, str. 220 a n. — T ý ž, Krest'janskoje dvizenie v Podgaľe v 1651 g., tamt. sv. II., str. 155 a n. — Poršněv B. F., K charakteristike meždunarodnoj obstanovki osvoboditel'noj vojny ukrajinskogo naroda 1648—1654 godov, Vopr. istrii 1954, č. 5, str. 44—58. — I. Čeban, O vzaimootnošenijach Moldavii s moskovskim gosudarstvom v XV—XVIII vekach, Vopr. ist. 1945, č. 2, str. 62 a n. — Bel'javska ja I., Pol'skije krest'jane sočustvovali borbe ukrajinskogo naroda, Slavjane 1954, č. 1. str. 57—59. — Jermolenko O. F., Vidnosyny Ukrajin z Moldavijeju v period vyzvol'noj vijny ukrajinskogo narodu (1648—1654), Naukovi zapysky Inst. AN USSR, 1952, č. 4, str. 206—234. — T ý ž, Zvj'jazki Ukrajin i Moldavii pid čas vizvol. vijni ukrajinskogo narodu, Visnik AN USSR, roč. 24, 1953, str. 27—37. — Roller, Istorija R. P. R., Bucuresti 1952, str. 202 a n. — Mac ũ rek J., Význam a ohlas opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem z r. 1654 v dějinách slovanských a evropských, Sborník »Věčná družba«, Praha 1955, str. 75—114, a četné další práce.
- ² N. Kostomarov, Bogdan Chmelnickij, Sobranije sočinenij, T. IX.—XI., Peterburg 1904.
- ³ G. F. Karpov, V zaščitu Bogdana Chmelnickogo, Čtenija v obščestve istorii drevnejšoj rossijskich, Moskva 1890. I.
- ⁴ P. A. Kuliš, Otpadenije Malorossii ot Polši, Moskva 1890. — T ý ž, Istorija vossojedinenija Rusi, Moskva 1877.
- ^{4a} Mjakotin V. A., Očerki social'noj istorii Ukrainy v XVII—XVIII vekach, T. I., Praha 1926.
- ⁵ P. Bucinskij, O Bogdane Chmelnickom, Charkov 1882.
- ⁶ M. Hruševskij, Istorija Ukrainy-Rusi, T. IX., 1931. — T ý ž, Sjednocení východního Slovanstva a expansivní plány na Balkáně v letech 1654—1655, Sborník prací věnovaný Jar. Bidlovi, Praha 1928, str. 340 n.
- ⁷ V. Lipinskij, Ukraina na perelomi 1657—1659, Zamitky do istrii ukr. deržavnogo budivnytva v XVII st., Vídeň 1920.
- ⁸ A. I. Jefimenko, Istorija ukrajinskogo naroda, Peterburg 1906.
- ⁹ Karol Szajnocha, Szkice historyczne, Lwów 1854—1861. — T ý ž, Dwa lata dziejów naszych 1646, 1648, Lwów, 1869.
- ¹⁰ T. Korzon, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, T. I—II, Kraków 1925. — T ý ž, O Chmielnickim sądy pp. Kulisza i Karpowa, Kwart, hist., sv. VI, 1892.
- ¹¹ A. Jabłonowski, Starostwa ukraiinne w pierwszej pol. XVII wieku, Źródła dziejowe sv. V., — T ý ž, Wolyń i Podole, tamt., sv., XIX. — T ý ž, Ukraina, tamt., sv. XX—XXI.
- ¹² L. Kubala, Przysięga w Perejaślawiu i »stati« B. Chmielnickiego, Kwart. hist. XVIII, 1904, str. 22 a n. — T ý ž, Jerzy Ossoliński I—II, Lwów 1885. — T ý ž, Wojna moskiewska, Warszawa 1910. — T ý ž, Wojna szwedzka, Lwów 1913 a j.
- ¹³ Fr. Rawita—Gawroński, Historija ruchów hajdamackich I—II, Lwów 1899—1901. — T ý ž, Poselstwo Bieniewskiego, Lwów 1907. — T ý ž, Bohdan Chmielnicki I—II, Lwów 1906—1908. — T ý ž, Obszar, zaludnienie i tworzenie się Koczacyzny, Kraków 1914. — T ý ž, O tron hospodarski na Wołoszczyzynie v XVII w., Warszawa 1914. — a četné další studie, uveřejněné v Bibliotece Warszawské.
- ¹⁴ A. Prochaska, Z časów Chmielniczyny, Przegląd Powszechny 1918. — T ý ž, Hetman Stanisław Źółkiewski, Warszawa 1927 a j.
- ¹⁵ Wl. Konopczyński, Dzieje Polski nowożytnej T. II, Warszawa 1936.
- ¹⁶ Uvádime tu pouze práce důležitější: N. Petrovskij, Prisojedinenje Ukrainy k Rossii v 1654 g., Istor. žurnal 1944, č. 1. — K. Huslystyj, Vyzvol na borotba ukrajinskogo narodu protiv šlachetskoj Polšči v XVII st., Kyjiv 1941. — Sborník Istorija Ukrainy v dokumentach i materialach, Kyjev 1941, sv. I—III. — A. V. Šestakov, Materialy po istorii SSSR, Kijev 1938, č. 1.
- ¹⁷ J. P. Krypjakevič, Bohdan Chmelnyckij, Kyjiv 1954, str. 532, vyd. AN USSR.
- ¹⁸ Vossojedinenje Ukrainy s Rossiej, Dokumenty i materialy v trech tomach, vyd. AN SSSR a AN USSR, Moskva 1954.
- ¹⁹ Viz tamt., str. 249.
- ²⁰ Tamt., str. 253—254.
- ²¹ Tamt., str. 256.

²² Výsledek své studie shrnuje Tomkiewicz v thesi, v níž odhaluje i svůj záměr: »Zaměřením autora bylo zvrócenie uwagi, iż Kozaczyzna Ukrainna kształtowała się z różnych elementów społecznych i narodowościowych, z których każdy wniósł pewne zdobycze do ogólnej korporacji. Jak udział szlachty wpływał na poczucie „rycerskości” i swego rodzaju honoru kozackiego, jak chłopci wnieśli determinację i wytrwałość, tak napływ rozmaitego kalibru „gototy od czci odsądzonej” wniósł pierwiastek anarchizmu i niepokoju...« Tamt., str. 260.

²³ Viz Istorija Ukrainsoj SSR, T. I., Kijev 1953, str. 165 a n.

²⁴ Studie Tomkiewiczova přeceňuje i význam cizího, neukrajinského elementu v organisaci kozáckých výprav na Černé moře. Dále autor důsledně užívá pojem »ruský« pro označení »ukrajinský«, ač v té době jde již o konstituovanou ukrajinskou národnost; to nelze omlouvat ani poukazem na to, že autor používá nomenklatury »ruský« shodně se soudobými prameny (str. 249, pozn. 1), což samo neodpovídá skutečnosti.

^{24a} W. Tomkiewicz, Powstanie kozackie 1630 r., Przegląd Powszechny T. 187, 1930. — T ý ž, Bitwa pod Kumejkami, Przegląd hist.—wojskowy, T. IX, 1937. — T ý ž, Jeremi Wiśniowiecki. Warszawa 1933. — T ý ž, Ukraina między Wschodem i Zachodem, Spr. międzynarod. 1938 a j.

²⁵ Str. 276—287.

²⁶ Bohdan Baranowski, Turcja i Krym wobec walk polsko-kozackich w r. 1625, Ziemia Czerwieńska 1937, T. III. — T ý ž, Polska i Tatarszczyzna w latach 1624—1629, Łódź 1948.

^{26a} Cit. práce, str. 287.

^{26b} Tamt., str. 276.

^{26c} B. Baranowski, Stosunki polsko-tatarskie w latach 1632—1648, Łódź 1949.

²⁷ I. S. Miller, práce citované v pozn. 1. — B. Baranowski, Powstanie Kostki Napierskiego w 1651 r., Warszawa 1951. — T ý ž, Powstania chłopskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1952. — St. Szczotkka, Powstanie chłopskie pod wodzą Kostki Napierskiego, Warszawa 1951. — S. Ingłot, Ruchy specjalne i bunty chłopskie w dawnej Polsce, Wieś i Państwo 1946, č. 1. — C. Wyczech, Z dziejów chłopskich walk o społeczne wyzwolenie, Warsz. 1949.

²⁸ J. Bardach, W 300 rocznicę powstania chłopskiego pod wodzą Kostki Napierskiego, Nowe drogi 1951, V.

^{28a} J. Bardach, cit. dílo str. 109. — B. Baranowski, cit. d., str. 47.

^{28b} I. S. Miller, Krestjanskoje vostanije v Podgale v 1651 g., Učenije zapiski Inst. Slavianovedenija II, str. 182.

²⁹ Wł. Czaplński, Ruchi ludowe w 1651 r., Przegląd historyczny, T. XLIV, 1—2, str. 64—90, 1953.

^{29a} Nové dokumenty k polsko-ukrajinské spolupráci přinesl Wisłocki Jerzy ve své studii »O działalności emisariuszy Chmielnickiego w Wielkopolsce w 1651 roku«, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza T. I. 1, Poznań 1955, str. 55—59.

^{29b} St. Śreniowski, Węzłowa problematyka historii Polski XVII wieku. Postawa historiografii buržoazyjnej, Przegląd historyczny, T. XLIV, zes. 1—2, str. 55—56, Warsz. 1953.

³⁰ Materiały do powstania Kostki Napierskiego 1651 r. Wydał i wstępem poprzedził Adam Przyboś. Wrocław 1951, stran 150.

³¹ »Trybuna ludu« z 18. ledna 1954.

³² B. Baranowski, Narodowo-wyzwoleńcza walka ludu ukraińskiego w XVII wieku, Nowe drogi, roč. 1954, č. 1, 1955, str. 28—44. Marian Jakóbiec, Wzmocniający więzy kulturalne między Polską a Ukrainą Radziecką, Nowe drogi, roč. 1954, č. 10 (64), str. 81—99.

³³ Kwartalnik historyczny, rocz. LXI, Nr. 2, Warszawa 1954, str. 197—217.

³⁴ O. Górkka, Ogniem i mieczem i rzeczywistość historyczna, Warsz. 1954. — T ý ž, Dziejowa rzeczywistość a racja stanu na południowo-wschodzie, Warszawa 1953. — A. Świętochowski, Historia chłopów polskich w zarysie, Lwów—Poznań 1925.

³⁵ W 300 rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosją, Pod sztandarem bratniej przyjaźni. Zbiór materiálůw i dokumentůw o wspólnej walce wyzwoleńczej i nierozwalnej przyjaźni ludu polskiego, ukraińskiego i rosyjskiego. Pod redakcją J. Kowalskiego. Słowo wstępne — Stefan Żółkiewski. Warszawa 1954, stran 544.

³⁶ These k 300. výročí opětného sjednocení Ukrajiny s Ruskem (1654—1954) schválené Ústředním výborem Komunistické strany Sovětského svazu, »Za trvalý mír, za lidovou demokracii!« z 15. ledna 1954, č. 3, (271).

³⁷ Nalezname je souhrnné v edici »Wielki proletariat«, Warszawa 1951.

³⁸ Tak na př. četné doklady z V. oddílu jsou známy z edice »W 10tą rocznicę powstania Polskiej Partii Robotniczej, Materiały a dokumenty«, Warszawa 1952.

³⁹ Kwartalnik historyczny, roč. LXI, Nr. 3, Warszawa 1954, str. 76—109.

⁴⁰ Przegląd historyczny, T. XLV, zes. 4, Warszawa 1954, str. 609—634.

⁴¹ Srov. Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich, T. I—II, Warszawa 1953.

František Lexa: **Veřejný život ve starověkém Egyptě, I., II.** Praha, ČSAV, 1955, str. 239 + 210 a přílohy, cena Kčs 32,— a 48,—.

V posledním roce byla naše odborná literatura obohacena knihou o starověkém Egyptě, která vyšla z pera egyptologa akademika Františka Lexy. Naše veřejnost již zná celou řadu jeho dřívějších prací, zvláště pak jeho překlady egyptských písemných památek. Nové dílo Lexovo, určené opět široké veřejnosti a nyní i schválené jako vysokoškolská učebnice, má dva svazky. První z nich podává výklad o veřejném životě starověkého Egypta, a je to dílo, jež naší vědecké literatuře mohou závidět i země s velmi vyspělou egyptologií. Druhý díl, který vyšel asi půl roku před prvním, obsahuje překlady textů, o něž se autor při svém výkladu v prvním díle opírá a na něž velmi často čtenáře odkazuje; je doprovázen 156 obrázky na křídě a 4 barevnými křídovými přílohami. Všechny těchto ilustrací je při výkladu plně využito. První díl doplňuje bibliografie a mapy předvádějící rozdělení Egypta; citelně však postrádáme rejstřík, který by u knihy tohoto druhu dozajista scházet neměl. To platí i o druhém díle, kde je 64 textových ukázek doplněno stručným výkladem o staroegyptské chronologii a o rozdělení dějin starověkého Egypta na období a dynastie se jmény a dobou vlády významných králů. Doklady z obrazové části jsou opatřeny seznamem obrazů a jejich prameny a celkový obsah tohoto svazku je spojen s poznámkami k textům. Mnoho věcí je už vysvětleno v prvním díle, ale vlastní poznámky jsou někdy až příliš stručné a je jich málo; srovnaj na příklad ukázkou č. 21 na str. 43 (Epuverovo líčení zkázy Staré říše): čtenář se sice v úvodě k druhému dílu dovídá o stavu zachování tohoto významného dokumentu, avšak nedovídá se nic o důvodech, které vedly autora k jeho časovému zařazení. Události zde líčené jsou totiž kladeny někdy též na konec Střední říše (srov. Avdijev, Dějiny starověkého Východu, český překlad Praha 1955, str. 148 a 208), a čtenáře by jistě zajímalo vysvětlení Lexova odlišného datování, zvláště když tento papyrus pochází až ze XVI. stol. př. n. l., jak autor v poznámkách uvádí.

Vlastní výklad prvního dílu je rozdělen na 31 kapitol, které pojednávají o svém předmětu převážně na základě pramenů. Jednotlivé kapitoly nás seznamují se všemi obory veřejného života starověkého Egypta. Lexa též novou interpretací pramenů opravuje některé dosud obecně uznávané názory. Platí to zejména o kapitole Egyptané a Ptolemaiovcí, str. 160—171, kde novým důkladným studiem rosettské desky vyvrátil dosud platný názor autorů řeckých i egyptských dějin o přátelském poměru Ptolemaiovců a Egyptanů. Zcela správně zde ukazuje, že pro Ptolemaiovice, počínaje Ptolemaiem II. Filadelfem, byli Egyptané jen předmětem bezmezného vykořisťování, a že Egyptanům byli tito Ptolemaiovcí jen cizími bezohlednými vykořisťovateli. V některých kapitolách však výklad trpí někdy tím, že se autor omezuje na pouhé konstatování faktů obsažených v pramenech nebo názorů čerpaných z literatury, ale nezaujímá k nim své vlastní stanovisko. Tak tomu je na příklad v kapitole Sociální vývoj staroegyptské společnosti na str. 218, kde autor přichází k sociálnímu stavu egyptské společnosti za Ptolemaiovců. Rovněž by zasloužilo věnovat větší pozornost používání termínů otrokář a otrokářství (str. 218 a 219). Těchto termínů se může totiž používat buď ve významu »obchodník s otroky« nebo »zaměstnavatel otroků« (srov. Trávníček, Slovník jazyka českého, 4. vyd., str. 1112), ten, kdo užívá otročké práce. Dnes ovšem těchto termínů používáme většinou v druhém významu; je tedy nutné, používali-li jich v prvním významu, jako to činí na uvedeném místě Lexa, nějakým